

Μικρή περιήγηση στον κόσμο των Μουσείων

Μ. Γ. Μερακλής

Ομ. Καθηγητής Πανεπιστημίου Αθηνών
Πρόεδρος της Ελληνικής Λαογραφικής Εταιρείας

Ένας εκπαιδευτικός είναι εύκολο να δώσει την απάντηση στην ερώτηση, ποιος είναι ο ρόλος του μουσείου: το μουσείο αποτελεί μια σημαντική συμβολή στη διαπαιδαγώγηση των μαθητών, ανάλογα με την ηλικία τους, αρχίζοντας από το Νηπιαγωγείο και φτάνοντας έως την τελευταία τάξη της Μέσης Εκπαίδευσης.

Ίσως θα είταν σκόπιμο να γίνονταν πιο πολλές επισκέψεις και ξεναγήσεις, αν και, αν δεν απατώμαι, η δραστηριότητα αυτή έχει παραμεληθεί.

Πάντως η έννοια του μουσείου περιλαμβάνει, νομίζω, περισσότερες από μία σημασίες.

Αυτό φαίνεται και στο βιβλίο της κυρίας Ευρυδίκης Αντζουλάτου-Ρετσίλα, καθηγήτριας στο Τμήμα Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Διαχείρισης των Πολιτισμικών Αγαθών, της Σχολής Ανθρωπιστικών Επιστημών και Πολιτισμικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου, με τίτλο *Σώμα και μνήμη* (εκδ. Παπαζήση 2009). Ως μουσειολόγος έχει αναπτύξει η κυρία Ρετσίλα πλούσια δράση, με την οργάνωση μουσείων, εκθέσεων και μουσειακών μορφωτικών προγραμμάτων. Δίδαξε επίσης στην Ιταλία, τις ΗΠΑ, την Αυστραλία, έχει συγγράψει σημαντικά βιβλία μουσειολογικών ζητημάτων.

Θεματικό κέντρο του εν λόγω βιβλίου της είναι, όπως γράφει η ίδια, «η περατότητα της παρουσίας», εννοείται της ζωής, του ανθρώπου.

Μερικές φορές σκέπτομαι, και τη σκέψη μου αυτή την ενίσχυσε το πιο πάνω βιβλίο, πως το μουσείο έχει κάποια βαθύτερη σχέση μ' ένα χωρίο του αποστόλου Παύλου, στο οποίο παρατηρεί, ότι ο Θεός δεν φαίνεται, δεν παρουσιάζεται ο ίδιος, παρά με τα έργα του (τα "ποιήματα", όπως γράφει): «τα γαρ αόρατα αυτού από κτίσεως κόσμου, τοις ποιήμασι νοούμενα καθοράται» (Ρωμ., 1:20).

Κάτι ανάλογο συμβαίνει με τον άνθρωπο, κατασκευαστή, «ποιητή» των πραγμάτων, εξαιτίας της «περατότητάς» του. Κατά κανόνα τα εκτιθέμενα πράγματα έρχονται από παλαιούς ή και παλαιότατους καιρούς, αιώνων. Κι έτσι, κατά κανόνα, η ατομική ταυτότητα απουσιάζει. Ωστόσο το πλήθος των καθ' έκαστον ανθρώπων συνιστά μιαν άλλη, δική τους γήινη θεότητα.

Τα μουσεία πάντως δεν είναι νεκροταφεία. Φυλάττουν αντικείμενα-μαρτυρίες της παρουσίας ανθρώπων που έφυγαν –και πάντα φεύγουν–, απεικονίζοντας, στην κυριολεξία, το μέγα έπος της ανθρώπινης παρουσίας, αλλιώς. Εν είδει σκυταλοδρομίας, πάντως. Χωρίς τερματισμό.

Η κυρία Ρετσιλά αναφέρει μια παρατήρηση του Αριστοτέλη πως, όταν πεθάνει ο άνθρωπος, η «του σχήματος μορφή» δεν αλλάζει, «αλλ' όμως ουκ έστιν άνθρωπος» πια. Και αυτή παρατηρεί: «Η νέα αυτή κατάσταση του παρέχει την τελευταία ευκαιρία για αποτύπωση, με τρόπο οπτικά απτό, του δεσμού ανάμεσα στη φύση και τον πολιτισμό· πιο συγκεκριμένα αφενός υπενθυμίζει την πρότερη ιδιότητά του ως ζωντανού οργανισμού, ενταγμένου μέσα στη νομοτέλεια της φύσης, παραδομένου όμως πλέον στον μοναχικό μονόδρομο της αποσύνθεσης και εξαφάνισης, και αφετέρου την παράλληλη εισδοχή του σε μια διαδικασία τιμητικών τελετουργιών φροντίδας του, που απορρέουν από την πρότερη ύπαρξή του ως ατόμου με συγκεκριμένη ταυτότητα».

Υπάρχουν εντούτοις και τα στρώματα του ανώνυμου λαού, που με δική τους αυθόρμητη ενέργεια, αλλά και με παραδεδομένες από το παρελθόν δικές τους τελετουργίες (μνημόσυνα) σε σημαντικό βαθμό εξακολουθούν να υπάρχουν, παρά τις ισοπεδωτικές εφόδους που επιχειρεί ένας στεγνός ορθολογισμός από την πλευρά μοντερνιστικών διανοουμένων. Παλαιότερα είχαν πολύ συνηθισμένες και μεγάλες φωτογραφίες οικογενειακών προγόνων, τοποθετημένες, σε πλαίσιο, στον εσωτερικό τοίχο του επίσημου δωματίου (σάλας). Σήμερα άλλωστε υπάρχουν άτομα που τοποθετούν στο πορτοφόλι τους πολύ μικρές φωτογραφίες, συνήθως με το πρόσωπο μόνο, αγαπημένων νεκρών. Ας πούμε ένα τέτοιο πορτοφόλι και: προσωπικό μου-σειό!

Η μέριμνα ωστόσο για τους νεκρούς δεν είναι το μόνο που παρατηρείται. Η δέλτος της ιστορίας, όπως λέμε, περιλαμβάνει κεφάλαια και περί του αντιθέτου. Το νεκρό σώμα υφίσταται (και αυτό συνέβαινε ανέκαθεν) και σκληρή έως απάνθρωπη, όπως λέμε, μεταχείριση. Γράφει η κυρία Ρετσιλά: «Το “σώμα ως έκθεμα” εκπλήρωνε το νεκρό “απαξιωμένο σώμα”—γυναικείο ή ανδρικό— περιθωριακών ατόμων, όπως: καταδικασμένων εγκληματιών, κυρίως, αλλά και πτωχών, φρενοβλαβών, αυτοχείρων, ορφανών, “ξένων” για τους οποίους δεν εκδηλωνόταν κανένα ενδιαφέρον για αναζήτησή τους και ενταφιασμό τους, καθώς και “ιθαγενών”, από τις νέες ηπείρους».

Χαρακτηριστική ήταν μια απόφαση του Δημοτικού Συμβουλίου του Λονδίνου (1694). Αφορούσε τη διάθεση στους ανατόμους των αζήτητων πτωμάτων και είχε φέρει το θέμα «της χρηματικής αποτίμησης του σώματος των πολιτών (...) Ανάλογη “εμπορική” αντιμετώπιση αναφέρεται για την Ολλανδία και πιθανολογείται η ύπαρξή της κατά την ίδια περίοδο (17ος αι.) και άλλες ευρωπαϊκές χώρες και ιδιαίτερα στις συνεννοήσεις μεταξύ των ανατομικών κέντρων».

Είχαν βέβαια αναδειχθεί οι ανατομικές έρευνες. Και κοντά σ' αυτές, τον 17ο και 18ο αιώνα ήρθε και η μόδα της Ζωγραφικής, να ζωγραφίζει σκηνές ανατομιών. Πιο φημισμένος έγινε ο πίνακας του Ρέμπραντ.

Δεν χρειάστηκαν ανατομίες στα πτώματα και τεμαχισμός των νεκρών, όταν επρόκειτο για σώματα αγίων που μαρτύρησαν ή άλλων ιερών προσώπων.

Υπάρχουν μαρτυρίες για τους προϊστορικούς χρόνους, πως είχαν συλλάβει ήδη τη σχέση που υπάρχει μεταξύ μέρους και όλου. Και το πιο μικρό μέρος περιλαμβάνει όλα τα γενετικά στοιχεία του σώματος. Αυτό το είπαν αργότερα οι εθνολόγοι *pars pro toto* (το μέρος αντί του όλου). Το εφαρμόζει πια και η Αστυνομία, όταν π.χ. από μια τρίχα κεφαλής ανακαλύπτουν έναν κακοποιό κ.λπ.

Γράφει πάλι η κυρία Ρετσιόλα, ότι η Δύση «κατά την περίοδο της Αναγέννησης υπερβαίνοντας τη μεσαιωνική παράδοση της απαγόρευσης οποιασδήποτε επέμβασης πάνω στο νεκρό σώμα και κατάλυσης της ενότητάς του, ενέργεια καταδικαστέα από την Εκκλησία, εφόσον ακύρωνε την ακεραιότητα της ανθρωπίνης υπόστασης και απέκλειε τη μελλοντική σωτηρία της», κατά τη δεύτερη παρουσία του Ιησού.

Οπωσδήποτε τόσο η Δυτική όσο και η Ανατολική χριστιανική Εκκλησία δέχθηκαν μετέπειτα τον τεμαχισμό. Στα λείψανα των Αγίων, διαβάζω, «περιλαμβάνονται, εκτός από ολόκληρα σώματα, κεφαλές, μέλη, φάλαγγες, δόντια, τμήματα οστών, καθώς και αντικείμενα που έχουν έλθει σε επαφή με το ιερό σώμα και τα οποία διαθέτουν εξίσου με αυτό ικανότητες προστατευτικές και θαυματουργικές».

Το δεύτερο μέρος του βιβλίου της κυρίας Ρετσιόλα ασχολείται με τα αντικείμενα που υπάρχουν στο «Εθνικόν Ιστορικόν Μουσείον» της «Εθνικής Εταιρείας της Ελλάδος». Δημοσιεύονται και εξετάζονται αναλυτικά 5 περιπτώσεις κρανίων, 5 οστών, 8 υπολειμμάτων κόμης, 2 οργάνων σώματος, 2 υπολειμμάτων αίματος. Τα εκθέματα δίνονται και οπτικά, με φωτογραφήσεις που ανήκουν στο αρχείο του Μουσείου. Πρόκειται βέβαια τώρα για εκθέματα κοσμικά. Δίνω ορισμένα δείγματα χαρακτηριστικά: το κρανίο του πρωτότοκου γιου του Θεόδωρου Κολοκοτρώνη Πάνου· τα οστά του Ανδρέα Μιαούλη· υπολείμματα από την κόμη της βασίλισσας Αμαλίας· από το γένι του Πατριάρχου Γρηγορίου του Ε΄· από την κόμη του Γιάννη Μακρυγιάννη· του λόρδου Βύρωνα· του Επαμεινώνδα Δεληγιώργη· του Ίωνος Δραγούμη· την καρδιά του Ιωάννη Κωλέττη· του Κωνσταντίνου Κανάρη· θήκη με αιματοβαμμένο τμήμα του κεφαλοδέσμου του Μάρκου Μπότσαρη.

Στο βιβλίο της κυρίας Ρετσιόλα γίνεται παραπομπή σε διάφορα μουσεία, θεματικά διαφοροποιούμενα μεταξύ τους. Υπήρξε, μεταξύ άλλων, το *Theatrum anatomicum* ή εκθέσεις σε μεγάλα αμφιθέατρα, που «περιελάμβαναν, μεταξύ άλλων, υπολείμματα ανθρώπων και ζώων, όπως σκελετούς και δέρματα (...) κατά το πρότυπο των *Wunderkammer* ή των μετέπειτα κρατικών μουσείων...».

Αλλά νομίζω, ότι ο τύπος Μουσείου και για μαθητικό κοινό είναι ορισμένος, και σ' αυτόν ανταποκρίνονται σχεδόν όλα τα γνωστά μουσεία στη χώρα μας. Αλλά προέχει το ζήτημα της συχνότητας των επισκέψεων των μαθητών με τους δασκάλους και καθηγητές τους. Και με μια προετοιμασία των ειδικών ξεναγών αλλά και, νομίζω, δασκάλων και καθηγητών, που θα μπορούσαν να αναλαμβάνουν και κάποιες πρωτοβουλίες, όταν και όπως θα γίνονταν τέτοιες επισκέψεις.

Νομίζω π.χ., ότι δεν θα χρειαζόταν να γίνεται εξαντλητική αναφορά στα αντικείμενα – θα είταν προτιμότερο να γίνεται στην αρχή μια γενική, από τους ειδικούς, περιληπτική παρουσίαση των εκτιθέμενων και του ιστορικού της παραγωγής τους, ώστε να μην έχει έντονο τον χαρακτήρα μαθήματος στην τάξη. Και να δίνεται, αντί γι' αυτό, με αφορμή κάποιο συγκεκριμένο έκθεμα, μια πιο ευχάριστη προέκταση.

Ο Κωστής Παλαμάς δημοσίευσε στην ποιητική συλλογή του «Τα μάτια της ψυχής μου» και την ενότητα «Οι τάφοι του Κεραμεικού», δήμου που περιελάμβανε και νεκροταφείο επιφανών νεκρών στην αρχαία Αθήνα κατά την περίοδο της μεγάλης ακμής της (5ος π.Χ. αιώνας). Είναι γνωστά ορισμένα δείγματα επιτάφιων αναγλύφων, όπως σ' αυτό του Δεξίλεω (Δεξίλεου λέμε τώρα), που έπεσε σε πόλεμο, σε ηλικία

είκοσι ετών. Το ανάγλυφο, ύστερα από διάφορες μετακινήσεις, βρίσκεται τώρα, νομίζω, στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο. Ένας καλά προετοιμασμένος μαθητής (αλλά και ένας ηθοποιός, γιατί όχι, που ευχαρίστως θα δεχόταν μια τέτοια πρόσκληση), θα απήγγελλε το ποίημα με τίτλο το όνομα του ήρωα, διαβάζω ένα μικρό μέρος του ποιήματος:

*...Εμέ Δεξίλεο με λεν, παιδί είμαι της Αθήνας,
Πολέμησα και νίκησα κ' εγώ για την πατρίδα.
Σε λίγο ο θάνατος ορμάει κι αλύπητα κ' εμένα
με παίρνει από την γην αυτή, με φέρνει σ' άλλον κόσμο.
Δε μ' έριξε στα Τάρταρα, δε μ' άφησε στον Άδη,
μακαρισμένο, αθάνατο, μ' ανάστησε για πάντα
Στα μαρμαρένια Ηλύσια, στα Ηλύσια της Τέχνης.
Ο χρόνος φεύγει, αλλάζει η γη, περνούν λαοί και κόσμοι
και πέφτουν και μαραίνονται σα φθινοπώρου φύλλα.
Κι εγώ εδώ πέρα ασάλευτος κι αμάραντος προβάλλω...
Ω χάρη, ω νίκη της ζωής, ανήκουστη ευτυχία,
Στα μαρμαρένια Ηλύσια, στα Ηλύσια της Τέχνης!*

Κατορθώνει ο ποιητής, με την Τέχνη του, να δει, να κοιτάξει τον θάνατο και σαν ζωή.